

A feltételekhez kötött transzferek hatása a nők családi helyzetére és iskolai részvételére

Jelen dolgozat a feltételekhez kötött készpénztranszferek (Conditional Cash Transfers, CCT) nők társadalmi és családi szerepeire, valamint iskolai részvételére gyakorolt hatásával foglalkozik. A feltételekhez kötött transzferek általános működési elvének bemutatása után röviden elemzem a latin-amerikai nők társadalmi helyzetét néhány szociális és gazdasági dimenzió mentén.¹ A tanulmány második felében a támogatások anyákra és lánygyermekekre gyakorolt hatását vizsgálom meg közelebbről, a témával foglalkozó legújabb kutatások eredményeit felhasználva. A dolgozat két kulcskérdése: (1) A támogatások nemek szerinti differenciálása hogyan befolyásolja a lányok iskolai részvételét? (2) A transzferek közvetlen nőknek való folyósítása milyen hatással van családi szerepeikre és önértékelésükre?

A feltételhez kötött segélyprogramok világszerte több mint harminc országban képezik a szociális biztonsági rendszer részét. A többnyire Világbank által finanszírozott programok elsősorban a latin-amerikai országokban terjedtek el széleskörűen, de találkozhatunk CCT projektekkel Afrikában, Ázsiában, sőt Európában is. A résztvevők számát és a felhasznált forrásokat tekintve is legnagyobb és legkorábban induló programok Mexikóban (Oportunidades) és Brazíliában (Bolsa Família) működnek. A brazil program közel ötvenmillió embert és 11 millió háztartást ér el támogatásaival, ezzel az egész szegény populációt, valamint a teljes lakosság negyedét lefedi. Az Oportunidadesben ötmillió háztartás vesz részt, ami azt jelenti, hogy a lakosság ötöde részesül valamilyen támogatásban.² Feltételekhez kötött transzfereket a fejlett gazdaságokkal rendelkező európai és észak-amerikai országok is használnak szociális ellátórendszerükben, azonban az különbözteti meg ezeket a fejlődő világ országainak programjaitól, hogy azokban a feltételes segélyek nem egy egész rendszert átfogó és

1 Vizsgálatom területe azért esik a latin-amerikai országokra, mert ebben a térségben működnek a legrégebbi és legnagyobb CCT programok, így elegendő kutatási adat áll rendelkezésre az elemzések elvégzéséhez és (reményeim szerint) megbízható következtetések levonásához.

2 <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTSOCIALPROTECTION/EXTSAFETYNETSANDTRANSFERS/0,,contentMDK:20863902-pagePK:148956-piPK:216618-theSitePK:282761-isCURL:Y,00.html> (2012. január 25.)

alapjaiban meghatározó (gyakran kizárólagos) szociálpolitikát jelentenek, hanem csupán bizonyos pénzbeli ellátások igénybevételenek módját határozzák meg.

Minden CCT projekt alapvető célja a generációkon átöröklődő szegénység felszámolása és a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi beilleszkedésének elősegítése. Ennek érdekében készpénzsegélyt folyósítanak olyan alacsony jövedelmű háztartásoknak, amelyek cserébe vállalják, hogy megfelelnek bizonyos viselkedési feltételeknek, amik elsősorban a gyermekek iskoláztatásához és egészségügyi ellátásához kapcsolódnak. A támogatási szintek beállítása a segélyek hatékonysága szempontjából akkor sikeres, ha a transzferből adódó nyereség meghaladja a viselkedés járulékos költségéből eredő veszteséget. Ha például egy család azért nem járattja iskolába kiskorú gyermekét, mert feltétlenül szükségük van a gyermek munkabérére a háztartás működésének fenntartása érdekében, akkor a támogatás úgy tudja elősegíteni az iskolai részvételt, ha képes kompenzálni a kimaradó keresetből származó jövedelmi hátrányokat.

A hagyományos készpénztámogatások legfőbb hátránya, hogy a szabad felhasználású segélyek legtöbbször csupán a szükségletek rövid távú kielégítését szolgálják. A CCT programok újszerűsége abban rejlik, hogy hosszú távú küzdelmet hirdetnek a szegénység ellen a megfelelő táplálékhoz, oktatáshoz és egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés elősegítésével. A feltételekhez kötött támogatások működési elvüket tekintve nemcsak oktatáshoz vagy egészségügyi ellátáshoz kapcsolható projekteket jelenthetnek, hanem tágabb értelemben ebbe a körbe tartoznak a különböző munkaviszonyhoz (vagy arra irányuló tevékenységekhez) kötött ellátások is. Minden esetben a segély folyósításának alapfeltétele az egyén természetes viselkedésének módosítása valamilyen társadalmilag hasznosnak és kívánatosnak tartott irányba, oly módon, hogy a közösség kommunált hasznossága nagyobb legyen az egyéni hasznosságok összességénél.

A programok finanszírozási mechanizmusára jellemző, hogy a támogatást majdnem mindegyik CCT projekt esetén a háztartás valamelyik nőtagjának fizetik ki. A gyakorlat hátterében az áll, hogy felmérések szerint a nők nagyobb valószínűséggel fordítják az ellátást a család és a gyermekek szükségleteinek kielégítésére, mint személyes jellegű kiadásaira (Seth–Bradford 2000: 280–287). Mexikóban és Costa Ricán végzett kutatások szerint a férfi háztartásfők akár jövedelmük felét is visszatartják, és szabadidős tevékenységekre, személyes fogyasztási cikkekre használják fel. A nők viszont jövedelmük csaknem egészét a háztartás fenntartására és a gyermekek ellátására fordítják, ráadásul jóval kevesebb szabadidővel rendelkeznek (Bradshaw–Viquez 2008). A támogatások irányításával a döntéshozók szándéka az anyák döntési kompetenciájának, és ezzel családon belüli befolyásának erősítése, hiszen a transzferek közvetlen felhasználás-

nálásával az anya választásán múlik az egészségügyre és oktatásra fordított kiadások jellegének meghatározása. A család nőtagjainak közvetlen finanszírozása nemcsak a feltételes segélyezés esetén figyelhető meg, hasonló elven működnek a „Grameen modell” néven ismertté vált mikrohitelprogramok Indiában és Bangladesben. Fejlett gazdasággal rendelkező országokban is találkozhatunk a női háztartástagok közvetlen támogatásával, például az Egyesült Államokban (New York városában) futó CCT programban is ezt a támogatási technikát alkalmazzák. Mindennek számos következménye lehet a nők társadalmi státuszára, családi szerepeire, önbecsülésére és önértékelésére vonatkozóan. A következő fejezetekben ezeket a következményeket a latin-amerikai országokban futó CCT programok elemzésén keresztül mutatom be, ugyanis a nagyméretű, egységes módszertannal dolgozó és jól monitorozott programok révén ebben a térségben „kristályosodnak ki” leginkább a CCT-k finanszírozási rendszerének negatív és pozitív hatásai.

A nők társadalmi helyzete Latin-Amerikában

Mivel egy félkontinensnyi területről van szó, számos országgal (amelyek sokszor eltérő politikai és gazdasági rendszereket működtetnek) és a hozzájuk tartozó lakossággal, nem lenne szerencsés általános, mindenhol érvényesnek vélt következtetéseket levonni a nemek közötti egyenlőségre, valamint a nők társadalmi és gazdasági helyzetére vonatkozóan. A térség közelmúltjában bekövetkezett hasonló irányba mutató gazdasági és társadalmi folyamatok, valamint a közös történelmi fejlődés miatt azonban talán mégis érdemes néhány területen közelebbről megvizsgálni a nők társadalmi pozícióját Latin-Amerikában. A folyamatokat a térség három meghatározó országának (Brazília, Chile, Kolumbia) adataival szemléltetem a nők és férfiak munkaerő-piaci, oktatási és egészségügyi helyzete alapján.

Az egész térségre jellemző a nagymértékű szegénység, melynek aránya meghaladja a 40%-ot (Molyneux 2009: 62), valamint a gazdagok és a szegények közötti mély életminőségbeli szakadék. A társadalmi egyenlőtlenségeket kifejező Gini együttható 2005-ben 0,53 volt, ami 65%-kal nagyobb egyenlőtlenséget mutat a fejlett gazdasággal rendelkező országokénál, 36%-kal a kelet-ázsiai térségnél és 18%-kal nagyobbat Afrika szubszaharai részénél. Az egyenlőtlenségek 2010-ig ugyan kissé mérséklődtek, de még mindig nagyon élesek a jövedelmi különbségek (Calva–Lustig 2010).³ Brazília-

3 <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5148> (2012. január 25.)

ban a szegénységi ráta 2008-as adatok szerint 25,8%, Kolumbiában 46,8%, Chilében pedig 13,7% volt, utóbbi Latin-Amerikában az egyik legalacsonyabb értéket mutatja. A nemek közötti dimenziót vizsgálva a három ország közül azonban Chilében a legnagyobb a férfiak és a nők szegénysége közötti különbség, mivel 100 alacsony jövedelmű férfira 123,9 nő jut, míg mélyszegények esetén ez a szám 132,2. Különösen veszélyeztetettek az egyszülős családokban élő nők (ahol döntő többségében ők a háztartásfők), szegénységi kockázatuk nagyon magas, mivel a kevesebb jövedelem mellett sújtják őket az egyenlőtlen munkaerő-piaci viszonyok is (Soares és Silva 2010: 8–10).

A nemek közötti egyenlőtlenség első számú oka a nők tartósan alacsony munkaerő-piaci részvétele. Munka híján ugyanis a korlátozottan rendelkezésre álló saját gazdasági források nem teszik lehetővé a partnertől való anyagi függetlenedést, fenntartva ezzel a függőséget és növelve a kiszolgáltatottságot. A vizsgált három országban harmadával kevesebb nő vesz részt a munka világában, mint férfi. Mivel az adatok a városlakókra vonatkoznak, feltételezhető, hogy vidéki környezetben még rosszabb a helyzet. Különösen nagy a női lemaradás a szakképzetlen munkavállalók táborában, ahol az aktív korosztályhoz tartozó nők fele (Chile), illetve harmada (Brazília, Kolumbia) nem dolgozik. A kép már sokkal kiegyensúlyozottabb a szakképzettséggel rendelkezőknél, ahol, ha nem is egyenlítődnek ki a nemek közötti különbségek, de viszonylag sokat mérséklődik a nők hátránya.

1. táblázat: A 20–59 éves városi lakosság munkaerő-piaci részvételének aránya nemek és képzettségi szint szerint, 2007 (%)

	Brazília		Chile		Kolumbia	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Képzettség nélküli	90	64	93	54	93	62
Szakképzett	95	86	93	77	95	85
Összesen	91	68	93	60	94	68

Megjegyzés: a táblázat az informális munkavégzést is tartalmazza

Forrás: ECLAC 2007. (www.cepal.org/oig/default.asp?idioma=IN, letöltve: 2012. január 25.)

Mivel a formális munkavégzéssel nagyon nehezen egyeztethető össze a nőkre háruló házimunka és gyereknevelés, sokan kénytelenek formális munkaviszonyukat sokkal bizonytalanabb és sérülékenyebb, de időben rugalmasabb informális munkákra cserélni. Brazíliában például a férfiak 38, a nők 46%-a vesz részt az informális gazdaságban. Ez különösen azért okoz problémát, mert az alacsonyabb státuszú munkákat kínáló informális szektorban dolgozók mindössze 22%-a rendelkezik társadalombiztosítással, tehát jogosult teljes egészségügyi ellátásra és nyugdíjra. A nők (és gyermekeik) kiszorulása a munkavégzés nélküli egzisztenciafenntartást elősegítő ellátásokból csak a jóval alacsonyabb színvonalú, segély típusú ellátásokhoz való hozzáférést eredményezi, ami még inkább erősíti a férfiktól való erős függőséget és csökkenti autonómiájukat. Ezzel egy „kettős kötésű” rendszer jön létre, amely a szociális transzferek területén is leképezi a munkaerő-piaci egyenlőtlenségeket, hiszen a férfiak részesülnek a magasabb szintű biztosítási alapú támogatásokból, míg a nők számára maradnak a létfenntartást is csak korlátozottan biztosító segélyek (Orloff 1993: 308). Az otthoni feladatok jelentette kényszer sokszor a lányok iskolai távolmaradásához vezet, mivel jóval nagyobb mértékben vesznek részt a házimunkákban, mint a fiúk. A kisgyermekes és az idős háztartástagok gondozása különösen sok erőforrást emészt fel, mivel a szegényesen kiépített (különösen vidéken) szociális és gyermekjóléti szolgáltatások csak igen korlátozottan képesek átvinni ezeket a terheket a családoktól.

A munkaerő-piaci hátrányok másik formája a bérek egyenlőtlen színvonala, ami a munka világán belül eredményez nemek közötti különbségeket. Brazíliában például törvény tiltja a keresetek közötti egyenlőtlenségeket a női és a férfi alkalmazottak között, de még így is csak kétharmadát viheti haza egy női munkavállaló férfi társa keresetének. Mindhárom országban látható, hogy az oktatásban eltöltött évek emelkedésével a fizetések közötti különbségek is növekednek.

2. táblázat: A nők keresete a férfiak keresete arányában, az oktatásban eltöltött idő szerint, férfiak = 100 (%)

Iskolában töltött idő (év)	Brazília	Chile	Kolumbia
0–5	70	80	85
6–9	66	80	86
10–12	66	78	82
13 és több	66	73	79

Forrás: ECLAC 2007.

Iskolázottság tekintetében a lányok és fiúk közötti különbség mind a bemeneti, mind a kimeneti mutatók esetében eltűnt. Általános iskolában közel azonos a részvételi arányuk, majd a középiskolától kezdve a lányok mutatói jobbak, mint a fiúké, a brazil felsőoktatásban például már harmadával több lány vesz részt. Az analfabéták aránya 2% és 10 % között van a térség országaiban, elsősorban az idősebb és a vidéki lakosságot érinti ez a probléma, a nők felülreprezentáltsága mindenhol megfigyelhető, de nem számottevő.

A csecsemőhalandóság mindhárom ország esetén a fiúknál magasabb, még mindig nagyon sok csecsemő hal meg a fejlett országokhoz képest, Kolumbiában például 1000 (fiú) élve születésre 21,9 haláleset jut. A születéskor várható élettartam a világ más országaihoz hasonlóan itt is magasabb a nők esetében, országonként átlagosan 6–8 évvel. A teljes termékenységi ráta a fejlett világ adatait tükrözi (például Chilében 1,94 gyermek jut egy nőre), a 15–19 éves kiskorúak termékenysége azonban elképesztően magas, már-már megközelíti az afrikai országokét. Mindez magasabb egészségügyi kockázatot jelent az anyának és gyermeknek egyaránt, valamint a terhes lányok iskolai lemorzsolódásához vezet. A jelenség különösen az alacsony jövedelmű háztartásokban élő fiatalok esetén gyakori, elősegítve ezzel a szegénység újratermelésének, generációk közötti átörökítésének a folyamatát. A terhes és kisgyermekes anyák többsége egyedül marad, partnerétől nem kap segítséget a gyermek felnevelésében, ezzel meglehetősen sérülékennyé válnak társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt. Vizsgálatok szerint a fiatalkori terhességek elsődleges oka a fogamzásgátló szerek nehéz elérhetősége, valamint a terhesség megelőzéséről rendelkezésre álló hiányos ismeretek (Soares–Silva 2010: 12).

3. táblázat: Egészségügyi mutatók

	Brazília		Chile		Kolumbia	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Csecsemőhalálozás (1000 élve születésre, fő)	27	20	8,1	6,3	21,9	16,1
Születéskor várható élettartam (év)	68,9	76,1	75,5	81,5	69,2	76,6
Teljes termékenységi arány	–	1,9	–	1,94	–	2,45
15–19 évesek terhessége		14,8%		12,3%		14,3%

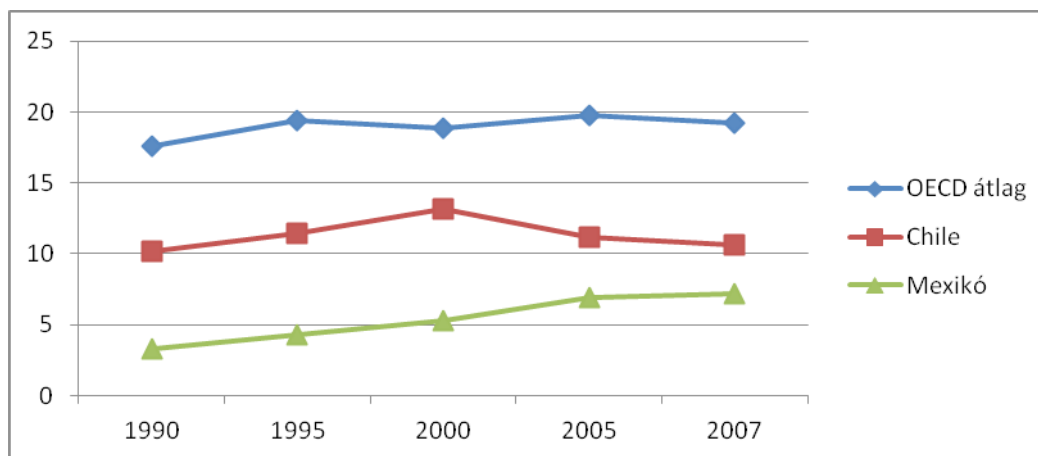
Forrás: ECLAC 2007.

A családon belüli erőszak a hagyományosan megengedő környezet és a hiányos jogszabályi védelem együttélésével máig jelentős problémát jelent a latin-amerikai társadalmakban. Chilében 100 000 nőből évente 52 hal bele partnere bántalmazásába. A kolumbiai nők 39 százalékának volt része fizikális bántalmazásban élete során legalább egyszer (beleértve a szexuális erőszakot is).

A nők politikai képviseletéről elmondható, hogy azokban az országokban, ahol bevezették a női képviseleti kvótát, igen magas arányban vesznek részt a helyi és országos politikában. Chilében például a miniszteri székek közel felét nők foglalják el, míg Brazíliában csak minden tizedik, Kolumbiában pedig minden ötödik miniszter nő. Az önkormányzatok szintjén rosszabb a helyzet, a chilei polgármesterek mindössze 12, a parlamenti képviselők 15%-a nő, míg Brazíliában a polgármesterek 7,3 %-a, a parlamenti képviselők 9%-a nő.

A nők társadalmon belüli helyzetét erősen meghatározzák a térség valamennyi országában alacsony fejlettségű és alulfinanszírozott állami szociális ellátások. Az alábbi grafikonon két ország példáján keresztül jól látható, hogy nemzeti termékük milyen alacsony részét fordítják szociális kiadásokra a latin-amerikai országok. A diagram az egyik legmagasabb kiadási hányaddal rendelkező Chilét és az egyik legalacsonyabbal rendelkező Mexikót mutatja. Az állam hiányos képviselete a szociális és gyermekvédelmi szolgáltatások, valamint a pénzügyi ellátások területén arra kényszeríti a nehéz anyagi körülmények között élő háztartásokat is, hogy szűkös forrásaikból maguk oldják meg a rászoruló családtagok támogatását, a gyermekek, valamint a beteg és idős háztartástagok ápolását és gondozását. Ezek a gondozási feladatok többnyire a nők vállára nehezednek, sokszor elzárva előlük a háztartás képletes falain kívüli élet és boldogulás minden lehetőségét. A térség családpolitikáját leginkább az „implicit családiasság” kategóriával lehetne körülírni, amelyre jellemző, hogy az állam nem, vagy alig nyújt valamilyen támogatást a gondozási feladatok ellátásához, a gyermekgondozási intézmények rendszere fejletlen és csak igen korlátozottan elérhető, a pénzügyi támogatások pedig erősen jövedelemteszteltek és rendszerint alacsony színvonalúak (Szikra–Szeleva 2010: 90–91).

1. ábra: Szociális célú kiadások Mexikóban és Chilében (a GDP százalékában)



Forrás: OECD 2011.

A következő alfejezetekben a projektek működésének fényében sorra veszem azokat a direkt és indirekt hatásokat, amelyek meghatározzák a nők társadalmi és családi pozícióit, illetve azok esetleges újradefiniálását. A mód, ahogy a különböző segélyprogramok hatnak a nők társadalmi helyzetére, nagyban függ a program jellegétől, valamint a működés helyén tapasztalható társadalmi, gazdasági és földrajzi tényezőktől. A nemek közötti hatásokat két csoport mentén vizsgálom meg közelebbről, az egyik a programban részt vevő háztartások női tagjai (feleség vagy anya „szerepben”), mint a segély felhasználói (stipendiary), a másik pedig a kiskorú lánygyermek, aki a támogatások tényleges alanyai (beneficiary).

A CCT nemekre gyakorolt hatásai

A feltételes támogatások kétségtelen előnye, hogy nagyobb életperspektívákat nyújt a gyermekek számára (és elsősorban a lányok számára), mint amilyenekkel szüleik valaha rendelkeztek. A legtöbb programnak nem deklarált célja az anyák családon belüli egyenlőségének, érdekérvényesítésének elősegítése, sokkal inkább a következő generációhoz tartozó lányok (és fiúk) életkilátásait hivatottak

javítani. Ennek megfelelően elég kevés adat érhető el a CCT programok anyákra – és más női háztartástagokra – gyakorolt hatásáról. Az mindenesetre megállapítható, hogy a gyermekek esélyeinek javítása érdekében az anyák kulcsszereplővé, az ellátások háztartáson belüli közvetítőivé, valamint az oktatási és egészségügyi feltételek teljesítésének garanciájává válnak. A CCT projektek kritikusai sem vonják kétségbe a támogatások felnövő generációkra és különösen a lányokra gyakorolt pozitív hatását (Janvry–Sadoulet 2006; Fiszbein et al. 2009), az anyákra gyakorolt hatás azonban sokszor vita tárgyát képezi. A leggyakrabban előforduló kritikák szerint a támogatások altruista viselkedést feltételeznek az anyák részéről, belekényszerítik őket abba, hogy saját reményeikről, vágyaikról, függetlenségükről lemondjanak gyermekeik érdekében (Molyneux 2009: 54–55). A háztartásban egyébként is karakteresen jelen lévő nemek közötti egyenlőtlenségek még határozottabban elmélyülhetnek, mivel a támogatások közvetlen anyák részére való folyósításának gyakorlata, valamint a feltételek teljesítésének kötelezettsége rögzíti a nők családon belüli „háztartásvezető” (de nem fenntartó) pozícióját.

A mexikói Oportunidades program előremutató abban a tekintetben, hogy célként nevezi meg a gyermekek támogatása mellett a családtagok társadalmi helyzetének javítását és a nők közösségi és háztartáson belüli pozícióinak erősítését (SEDESOL 2005). A nemek közötti esélyegyenlőség megteremtése érdekében három területen valósítottak meg a nagy hatású intézkedéseket. A legfontosabb, hogy már a támogatások összegének megállapításánál figyelembe vették a nemek közötti különbségeket, ezért a lányok számára magasabb ellátásokat folyósítanak, mint a fiúk esetében, a magasabb lemorzsolódási veszély miatt. Másodsorban ez volt az első CCT, ahol a támogatásokat kezdetektől a női háztartásfőnek, az anyának fizetik ki, amennyiben erre lehetőség van. A harmadik kiemelt terület a terhes nők és a szoptató anyák egészségügyi ellátásának hozzáférhetővé tétele a nehezen megközelíthető vidéki területeken is, elősegítve ezzel a magas csecsemőhalálozás visszaszorítását, valamint a női egészségkárosodás csökkentését. Egy nagymintás adatfelvétel alapján (IFPRI 2000) látható, hogy az Oportunidades öt területen járult hozzá a nők társadalmi egyenlőségének javításához: anyagi forrásokat teremtett közvetlenül a nők számára; elősegítette az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést; együttműködési hálókat alakított ki a támogatottak körében, javítva ezzel családon kívüli kapcsolataikat; a források feletti kontrollal pozitívan befolyásolta önbecsülésüket és önbizalmukat; a lányok iskoláztatásának támogatásával javította jövőbeli kilátásaikat (Molyneux 2009: 27).

Érdemes megemlíteni, hogy több program tanácsadó szolgáltatást tart fenn nők részére, a családon belüli erőszakhoz, a gyermekek neveléséhez, a szülői kompetenciák elsajátításához, a konfliktuskezeléshez kapcsolódóan. Ezek a kiegészítő tréningek is hozzájárulhatnak a döntéshozói kompetenciák javításához, a közösségen belüli szerepek és befolyás megerősítéséhez. Néhány CCT önkéntes hálózatot működtet, ahol a támogatásban részesülő nők társadalmi munkában vesznek részt, ami vagy a programban való segítségnyújtást jelenti (pl. igénylések felvétele, adminisztráció), vagy a kínálati oldalon működő intézményekben történik (pl. iskolák, kórházak takarítása). A fenti példák alátámasztják, hogy a programok nagyon is figyelembe veszik a nemi szerepeket, tudatában vannak a nemek közötti különbségeknek („gendertudatosan” működnek). A legfontosabb kérdés azonban nem ez, hanem az, hogy milyen közvetlen és közvetett hatásokat gyakorolnak a háztartáson belüli és a közösségen belüli nemi szerepekre. Ahogy arról a fentiekben már említést tettem, a projekteket értékelő monitoring vizsgálatok legnagyobb része csupán a gyermekekre gyakorolt kimeneti hatásokkal foglalkozik, és csak ritkán találkozhatunk az anyák életére vagy a háztartáson belüli kapcsolatokra gyakorolt hatásokat vizsgáló elemzésekkel – pedig nagyon érdekesek és hasznosak lennének a részt vevő háztartások fogyasztási, kulturális vagy migrációs szokásait bemutató vizsgálatok.⁴

A CCT hatása a lánygyermek oktatására

A lánygyermek iskolai hátrányait számos vizsgálat alátámasztja a fejlődő világ országaiban (Hasan 2010; Franzoni–Voorend 2011; Soares–Silva 2010 stb.). Igaz, hogy az oktatási kimenetek tekintetében a lányok már beérték a fiúkat, de oktatásminőségi mutatóik, lemorzsolódási statisztikáik, valamint hozzáférési lehetőségeik sokkal rosszabb képet mutatnak, különösen a vidéki vagy/és az őslakosság által lakott területeken. Mindez erősen indokolja a lánygyermek humán tőkéjébe való nagymértékű beruházást a negatív társadalmi folyamatok ellensúlyozása érdekében. Korábban már volt róla szó, hogy a lányoknak gyakran otthon kell maradniuk a ház körüli munkák elvégzése, valamint a gondozási feladatok teljesítése miatt, ami elsősorban a kisebb testvérek vagy az idős csa-

⁴ Mindezt jól mutatja, hogy az egyik legjobban monitorozott program, az Oportunidades esetén az 1998 és 2004 között elvégzett 73 hatásvizsgálat közül mindössze 9 foglalkozott a támogatást igénybe vevők nemi dimenzióival, és ezek közül is csak néhány volt teljes háztartásra kiterjedő hatáselemzés.

ládtagok ellátását jelenti. Mindez különösen az idősebb lánytestvéreket érinti, akik jövőjét sokszor szüleik akaratlanul is feláldozzák a család működtetése érdekében, hiszen mire a gondozásra szoruló kistestvérek elérik a legalább részleges fizikális önellátás képességének korát és iskolába kerülnek, az idősebb lányok már túl idősök ahhoz, hogy részt vegyenek a formális iskolai rendszeren belüli képzésekben. Másrészt a lányok iskoláztatásába történő hosszú távú beruházás a család számára nem tűnhet jövedelmezőnek, amit olyan félelmek is táplálhatnak, mint a lányok függetlenedése, leválása a háztartásról, vagy a korai szexuális veszélyeztetettségétől és terhességtől való félelmek. A fenti folyamatot erősítheti a munkaerőpiacon jelenlévő erős, nők felé irányuló diszkrimináció. Előbbiek elkerülése érdekében hagyományosan inkább a fiúkat járatják iskolába, hiszen az uralkodó „férfi kenyérkereső” szemlélet szerint nekik jobban szükségük van azokra a tudásokra és képességekre, amelyek később lehetővé teszik számukra a magasabb jövedelmi pozíció elérését és a család eltartását, továbbá a társadalmi környezet is inkább a fiúk boldogulásának kedvez.

A fenti hátrányok kompenzálása érdekében szükségessé vált egyes segélyprogramoknál az ellátások nemek szerinti differenciálása. Az iskoláskorú lányok munkaerő-piaci potenciálja idősebb válásukkal tovább nő, városi környezetben könnyebben felszívhatja őket a nagyszámú képzetlen munkavállalót igénylő könnyűipar, vidéken a mezőgazdaság, nagyvárosokban pedig fokozottan ki vannak szolgáltatva a prostitualizálódás veszélyének. Az elmélyült társadalmi és kulturális bevéődéseket nagyon nehéz megváltoztatni, amit az is bizonyít, hogy noha az Oportunidadesben a lányok jelentősen több pénzt kapnak, különösen a középiskola felsőbb évfolyamaiban való részvételért (l. 4. táblázat), még mindig igen nagy a társadalmi ellenállás (elsősorban az apák részéről) az iskoláztatásukkal szemben, hiszen a családok nem szívesen mondanak le az otthoni munkájukról, esetleg féltik őket a szexuális kizsákmányolástól.

4. táblázat: A támogatások iskolai előrehaladás és nemek szerinti megoszlása a mexikói Oportunidades programban (mexikói pezóban)

	Általános iskola			Középiskola					
	4	5	6	1	2	3	4	5	6
Fiúk	140	165	210	410	430	455	685	735	780
Lányok				430	475	525	790	840	890

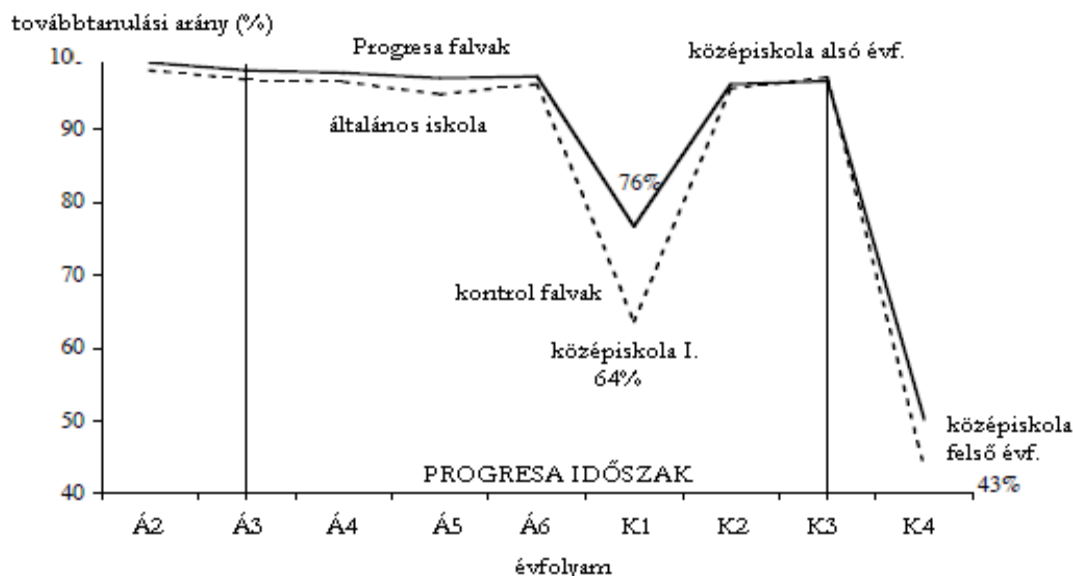
Forrás: Világbank 2011.

Megjegyzés: 1 USD = 13,74 MXN (2012. január 20.).

Kutatások azt mutatják (Latapí és de la Rocha kvalitatív kutatásai, 2004), hogy jelentős átalakulás ment végbe a nők iskoláztatása terén, a családok sokkal elfogadóbbak – különösen az anyák – lányaik iskolai részvételét illetően, továbbá átalakultak a lánygyermekkel kapcsolatos életpálya-elvárások.⁵ Egyre többen vallják a férfiak közül is, hogy egy nő nem számíthat kizárólag a férje keresetére és az általa nyújtott anyagi biztonságra. A program vitathatatlan hatása, hogy a 7. és 12. évfolyam között megfigyelhető, az ezredfordulóig meglehetősen mély nemek közötti iskolai részvételi rés gyakorlatilag mára eltűnt. Az Oportunidades elsősorban a középiskolai oktatási előrehaladási mutatók esetén ért el markáns eredményeket. A kontrollcsoportban az általános iskolát befejező gyermekek 36%-a nem folytatja tovább tanulmányait, a lemorzsolódás különösen a lányok körében nagymértékű. A projekt hatására a 64%-os továbbhaladási arány 76%-ra növekedett. A fiúk esetén átlagosan 10%-kal, a lányoknál pedig 20%-kal emelkedett a következő osztályba lépők aránya (Janvry–Sadoulet 2005: 25). A program elsősorban a háztartások legidősebb lányainak iskolai kimeneteire volt pozitív hatással.

⁵ Forrás: http://www.oportunidades.gob.mx/Portal/wb/Web/external_evaluation_results (2012. január 20.).

2. ábra: Szegénységben élő gyermekek iskolai előrehaladása, 1998⁶⁶



Forrás: Janvry–Sadoulet (2005).

Más programok (mint például a bangladesi) a lányok korai lemorzsolódásának kockázatát – mint a nagyon korai házasság és gyermekvállalás – negatív ösztönzőkkel kívánják mérsékelni. Amellett, hogy 85%-os iskolalátogatási kötelezettséget és minimálisan 45%-os teszteredményt írnak elő, a 10. évfolyam befejezése előtti terhesség vagy az érettségi előtti házasságkötés esetén megszüntetik a támogatást. A meglehetősen szigorú szabályozás mellett megemlítendő, hogy a bangladesi projekt keresleti oldali minőségjavítással is foglalkozik, úgymint a női pedagógusok jelenlétének elősegítése az iskolákban vagy az iskolai szegregáció felszámolására irányuló törekvések (Asadullah–Chaudhury 2006: 4). Egy malawi vizsgálat szerint a részt vevő lányok körében jóval kevesebb volt a

6 A fenti ábra 1998-ban készült, azóta a segélyezési időszakot kiterjesztették a hatodik évfolyamig, és a programban részt vevő tanulók 23%-kal nagyobb valószínűséggel fejezik be felső-középiskolai tanulmányaikat, továbbá átlagosan egy évvel tovább járnak iskolába, mint a kontrollcsoport tagjai. Különösen vidéki területeken javultak a lemorzsolódási mutatók a középiskola felső évfolyamaiba járók körében.

fiatalkori terhességek és a korai házasságkötések (ebben a programban pedig nem tiltották) száma, mint a kontrollcsoportban. Kiemelendő, hogy az országban nagyon súlyos problémákat okozó HIV-veszélyeztetettség is alacsonyabb volt a CCT csoportnál (Baird et al. 2009: 5–21).

Mexikóhoz hasonló javulást a nemek közötti iskolai részvétel kiegyenlítésében egyetlen latin-amerikai ország sem tudott elérni, de sokan megközelítették az Oportunidades eredményeit, például a bangladesi Cash for Education program is hasonlóan jó kimeneteket produkált. A CCT-k legfőbb előnye, hogy amellet, hogy az oktatási részvétel fokozásával növelik a lányok önbizalmát és életesélyeit, üzenetet küldenek a társadalomnak, hogy nemcsak a fiúk jövőjébe érdemes beruházni. A fentiekhez hozzátartozik, hogy a részvételi adatok javulása csak akkor öröndetes, ha az oktatásminőségi mutatók is javulnak, hiszen ha a megnövelt kereslet egy gyenge minőségű szolgáltatást biztosító kínálati struktúrával találkozik, amely a folyamatos kudarcok színtere, ráadásul nem piacokonform végzettséget biztosít, az erodálja a kimeneti oldalon produkált eredményeket. Mivel a CCT-k majdnem kizárólag keresletoldali folyamatokat támogatnak (tehát nem építenek iskolákat, kórházakat stb.), nagyon fontos, hogy kínálati oldalon is működjön legalább az alapvető közszolgáltatások kielégítő minőségű szintje (Bedi–Marshall 2002; Fiszbein 2009). A mexikói program hátránya az, hogy hiába növelte a lányok iskolai részvételét a különböző évfolyamokban, mindez nem találkozott minőségi javulással. Az Oportunidades által támogatott gyerekek teszteredményei változatlanul szignifikánsan gyengébbek a kontrollcsoport eredményeinél, és a területi hátrányok továbbra is nagy lemaradást jelentenek az alacsony jövedelmű családokból származóknak (Behrmann 2000: 17). A lányok még mindig nagyobb lemorzsolódási veszélynek vannak kitéve, mint a fiúk, aminek első számú oka a korai teherbe esés, valamint a kistestvérek gondozása.

A CCT hatása az anyák társadalmi helyzetére

A felnőtt nők gyermekük révén, „anyai szerepükben” csatlakoznak a programokhoz. Alapvetően két területen érvényesül a CCT hatása rájuk vonatkozóan: az egyik a reprodukciós funkciókhoz kapcsolódik, a másik pedig a hagyományos háztartásfenntartó és gyermekgondozó funkciókhoz illeszkedik. Az anyák programról alkotott képét nagyban befolyásolja, hogy milyen iskolai végzettséggel, anyagi körülményekkel, családi kapcsolatokkal rendelkeznek, mennyire fejlett területen laknak. Víz-

gálatok megállapították, hogy minél kiszolgáltatottabb és hátrányosabb helyzetben vannak a fenti dimenziók alapján, annál pozitívabban értékelik a projekt jelentőségét. Legfontosabb eredménynek (a válaszolók harmada) a háztartás közvetlen anyagi forráshoz jutását említették, valamint az ezzel járó alapvető javak beszerzését. Ezt szorosan követte (a válaszolók negyede) a háztartás jólétének növekedése, ami a gyerekek iskolai előrehaladására, egészségügyi ellátására vonatkozott (Latapí–de la Rocha 2009). Az anyák természetesen pozitívan értékelik a projekt kimenetét, ha látják, hogy az jótékony hatással van családjuk jólétére és gyermekük iskolai előmenetelére, de nem hagyható figyelmen kívül a hatások elemzésénél, hogy mi történik eközben velük, hogyan változtatja meg a támogatási mechanizmus a háztartáson belüli szerepeket. A nők programba való bekapcsolódásának első fázisa terhességükkel kezdődik és a szülést megelőző időszakhoz kapcsolódó egészségügyi szolgáltatásokhoz való könnyebb hozzáférést jelenti. Az ebből származó egészségnyereség és életminőség-javulás tagadhatatlan, csaknem minden hatásvizsgálat a kontrollcsoporthoz képest jobban táplált és egészségesebb anyákról és csecsemőkről számol be. Mexikóban a programban részt vevő anyák újszülötteinek születési súlya átlagosan 127,3 grammal magasabb, mint a kontrollcsoportban lévőké, az alacsony születési súly előfordulási kockázata pedig 44,5%-kal alacsonyabb (Barber–Gertler 2008: 31). A programokkal szemben gyakran megfogalmazott társadalmi kritika, hogy ösztönzik a gyermekvállalást, ezzel beragasztva egyfajta szegénységi csapdába a részt vevő háztartásokat. Néhány program ennek elkerülése érdekében (például a brazil Bolsa Família) három gyermekben maximalizálja a támogatások szintjét, azaz a negyedik gyermek iskoláztatásáért és egészségügyi ellátásáért már nem lehet több támogatási igényt érvényesíteni. A CCT gyermekvállalás-ösztönző hatását, valamint a segélyekre való életmódszerű berendezkedést egyik általam ismert vizsgálat sem támasztotta alá.

Adato (2000: 18–25) a mexikói program közösségi viszonyokra gyakorolt hatásait vizsgálta meg különböző földrajzi területeken. A kutatás rávilágított a résztvevők közötti erős közösségi tudat kialakulására, az „Oportunidades nők” közötti kapcsolatok szorosabbá válására, amelyhez hozzájárult a közös programokon való részvétel, a gyermekek iskolai és egészségügyi részvételének közös elősegítése. A vizsgálat csak igen szerényen képes bemutatni a program közösségformáló hatását, azt például nem elemzi, hogy a megfigyelt csoport kohéziójának erősödése vajon nem csupán az azonos társadalmi csoporthoz tartozók érintkezését jelenti-e mindössze azért, mert ugyanahhoz a (szegény) szubkultúrához tartoznak. Meglátásom szerint a CCT közösség építő hatása inkább a terü-

leti célzást vagy a proxy means tesztet alkalmazó programoknál működhet (például a perui program ilyen), ahol adott területen belül igen magas arányban fordulnak elő alacsony jövedelmű háztartások. A heterogén lakókörnyezetben már jóval nehezebb lehet az ilyen jellegű identitásképzés. A brazil program nem számolt be a mexikóihoz hasonló közösségitudat-épülésről, noha a hatásvizsgálatok során a nők itt is arról meséltek, hogy pozitívan értékelik azt az időszakot, amikor kimozdulhatnak a lakásból vagy közvetlen lakókörnyezetükből. Erre alkalmat kínál az egészségügyi szolgáltatásokat gyakran kiegészítő tanácsadással és oktatással egybekötött foglalkozássorozat, amely fejleszti a nők hiányos képességeit, családalapítással, gyermekvállalással és gyermekneveléssel kapcsolatos ismereteket közvetít.

A közvetlen támogatások résztvevőkre gyakorolt hatását vizsgáló (többnyire a finanszírozó Világbank által készített) elemzések a nők gazdasági függetlenedését, a háztartási kiadásokba való határozottabb beleszólását, a közösségi „piacokon” (helyi bankok, üzletek) való hitelképességük növekedését említik meg pozitív hozadékként. Azonban csak nehezen határozható meg, hogy mekkora hatással van a folyamatra a fogyasztói társadalom megjelenéséhez és a politika demokratizálódásához kapcsolódó szerep és identitás átalakulás, és mekkora ebből a feltételes segélyprogramok közvetlen részesedése. Az elemzések elsősorban a nők gazdasági függetlenedésére helyezik a hangsúlyt, vagyis arra, hogy a támogatások csökkentik a családon belüli jövedelmi kiszolgáltatottságukat. A jövedelmek átcsoportosítása tehát nemcsak egyenlőbb gazdasági pozíciókat eredményez, hanem a háztartáson belüli belső kapcsolatokat átrendeződsét is magával vonja. Mindez különösen abban rajzolódik ki, hogy a pénzben nehezen kifejezhető értékű munkák, mint a házimunka és a gondozási tevékenység, felértékelődtek a célzott támogatások révén, ami kétségtelenül hozzájárulhat a női státuszok erősödéséhez és önbecsülésük javulásához. Fiona Williams (1989: 181–195) a patriarchális kapitalista rendszer munkaerő-újratermelési gyakorlatát elemezve állapította meg, hogy ezzel a támogatási szemlélettel az a baj, hogy amellett, hogy elismeri a nők speciális képességeit, egyben be is zárja őket az anya- és feleségszerep falai közé, meghiúsítva a közösségi érvényesüléshez és hatalomgyakorláshoz való jogukat.

Fontos megemlíteni, hogy az a tény, hogy a támogatásokat a női családfenntartó számára fizetik ki, még nem jelenti automatikusan a családon vagy közösségen belüli pozíciók megerősödését és pozitív folyamatok meggyökerezését. A jelenség nagymértékben függ a társadalmi környezettől, valamint a nemek közötti háztartáson belüli kapcsolatoktól. A hagyományosan nagyon erős férfi-

dominanciájú területeken, mint Latin-Amerikában jellemzően a vidéki és az őslakosság által lakott területek, nem várható el a nemek közötti szerepek gyors újrendeződése. Ellentétes hatást érhetnek el a projektek a viszonyok erőltetett külső átformálásával, ami növeli a családon belüli erőszak, valamint a belső feszültségek kockázatát. A férfiak ugyanis esetleg nem tarthatják kívánatosnak feleségeik családi befolyásának erősödését, vagy igazságtalannak tartják, hogy a támogatásokat a nők kapják kézhez. Ezzel kapcsolatban azonban megoszlanak a kutatási eredmények, némelyik kimutat kapcsolódást a támogatások és a családi feszültségek növekedése között (Espinosa 2006), mások nem számolnak be ilyen hatásokról (Rivera et al. 2005).

A háztartáson belüli fogyasztási preferenciák alapvetően nem módosulnak az ellátás hatására, ezért joggal vonható kétségbe, hogy a fogyasztási szerkezet átrendeződik azáltal, hogy a nőknek nagyobb beleszólásuk lesz a döntési folyamatokba.⁷ Vizsgálatok sokkal inkább azt erősítették meg, hogy a nők saját fogyasztásukat tudták fedezni a közvetlenül számukra irányított támogatásokkal, vagyis azt a saját célra használt jövedelmet pótolták vele, amit korábban (főleg az egykeresős háztartásokban) a férfiaktól kellett elkérniük (Handa et al. 2008: 1130). Ebben az esetben a háztartáson belüli jövedelmek egyszerű férfi és nő közötti átrendeződéséről beszélhetünk, ahol a férfinak az a jövedelmi egysége, amit addig a nőre (és esetleg a gyerekekre) költött, felszabadul, így sem a feleség, sem a gyerekek nem járnak jól a folyamat végén. Handa és társai azt is megfigyelték továbbá, hogy a háztartás jövedelmének növekedése esetén a szabad források elköltésében inkább a férfiaknak van meghatározó szerepük (míg a nők inkább a forrásszűkülés esetén kívánatos válságmenedzselésben érvényesülnek). Végül arra a megállapításra jutottak, hogy a források átcsoportosítása a háztartási válságmenedzselés problémáját is a nők nyakába szakasztotta, mivel a pótlólagos jövedelem sok férfit arra bátorít, hogy kevesebb pénzzel járuljon hozzá a családi kiadásokhoz, vagy hagyjon fel bizonyos jövedelemszerző tevékenységekkel. Egyéb felmérések a nők másfajta kiszolgáltatottságát (is) látják a feltételes segélyezésben (Latapí-de la Rocha 2009). Azzal ugyanis, hogy egy viszonylag kiszámítható, biztonságos és hosszú távú jövedelemre tesznek szert a támogatások révén, egyben hitelképesség is válnak a formális és informális piaci szereplők számára (különösen a szegény, kevés és bizonytalan álláslehetőséggel rendelkező területeken fontos mindez). A transzfer jelentette pénzügyi biztonság ezúton súlyos eladósodottságba csaphat át, ami még erősebb későbbi függőséget jelenthet a támogatásoktól (és a férfi háztartásfőtől).

7 Ez természetesen azt is jelentheti, hogy a fogyasztási minta hasonló értékpreferenciákat mutat a férfiak és a nők esetében is.

A programok további jelentős negatív hatása az időteher, amit az ellátásban részesülő nők a támogatás igénylésére, illetve a feltételek teljesítésére fordítanak. Franzoni és Voorend (2009: 20) kiemelik, hogy a támogatások nőknek történő kifizetése a finanszírozó érdekeit is szolgálja, hiszen a feltételekhez kapcsolódó tevékenységek terhei is többnyire a nők vállára nehezednek, így a közvetlen támogatás erősebb kikényszerítő hatással bír a követelmények teljesítésében. Az Oportunidades-résztevők fele arról számolt be, hogy komoly problémát jelent eleget tenni a program követelményeinek, mivel időbeosztás szempontjából az igen nehezen egyeztethető össze a napi keresőtevékenységgel. Egy ecuadori vizsgálat szerint a nők aránytalanul sok időt töltenek a kéthetente folyósított segélyért való sorban állással (a fejletlen vidéki területen nincsen elérhető bankhálózat), valamint a szükséges, sokszor túlbürokratizált formanyomtatványok kitöltésével (Armas 2005, hivatkozva Molyneux 2009: 49). Másik időrabló tényező, hogy a gyermekekhez kapcsolódó projektkötelezettségek többnyire az anyákat terhelik, úgymint a rendszeres szűrővizsgálatokon való részvétel, a kisgyermekek iskolába hordása, foglalkozásokon való részvétel stb. Ráadásul a gyermekek iskolába járása csökkenti hozzájárulásukat az otthoni munkához, így az anyák munkaterhelése tovább növekszik. Mivel a programok inkább a lányok iskoláztatását segítik, és ők azok, akik az otthoni feladatokban is többet segítenek, mint fiútestvéreik, kiesésük a házimunkából különösen érzékeny veszteség. Viszont a fentiekben említett kvalitatív hatásvizsgálatok egyike sem említette, hogy az anyák panaszkodtak volna a megnövekedett munkaterhek miatt, hiszen azok gyermekeik boldogulását és jólétét szolgálták. Sokkal nagyobb problémát jelentenek viszont a programelvárásokban nem szereplő, de a helyi irodák által előírt kiegészítő tevékenységek. Ezek többnyire iskolák és kórházak takarításában, a lakókörnyezet rendben tartásában vagy a programmunkában való részvételben merülnek ki. Rivera Mexikóban végzett felmérése szerint ezek a „kiegészítő munkák” akár havi 30 órás elfoglaltságot is jelentenek, s ez súlyos kieséssel jár a résztvevők számára fő foglalkozásukból. Ez a foglalkozás gyakran nem formális munkaviszonyt jelent, hanem a háztartás fenntartására irányuló fizetetlen munkát (gondozói-ápolói feladatok, házimunka, családi gazdaság ellátása stb.), amely a projektmenedzserek számára láthatatlan marad (Rivera et al. 2005).

A hatásvizsgálatok abban egyetértenek, hogy a CCT támogatások három területen mindenképpen pozitívan befolyásolták a programban részt vevő nők életét. Először is a megkérdezettek arról számoltak be, hogy az anyagi források feletti ellenőrző szerep erősödése javította önbizalmukat és önértékelésüket. Mindez azért is nagyon fontos, mert a pozitív önkép javítja a gazdasági kimeneteket

és pozitívan hozzájárul a közszolgáltatások igénybevételéhez (Akerlof–Kranton 2000). Másodsorban a források feletti (korlátozott vagy teljes) rendelkezésükkel javult a családon belüli döntési pozíciójuk. Harmadsorban pozitívan értékelték általános jólétüket, mivel a készpénztámogatások érezhetően hozzájárultak a szegénység mérsékléséhez, és jobb életkörülményeket és esélyeket eredményeztek elsősorban a gyermekek számára.

Következtetések

A CCT programok nemek közötti viszonyokra gyakorolt hatása egy nagyon fontos, mégis alulkutatott területe a témával foglalkozó szakirodalomnak. Az genderalapú CCT-elemzés alapkérdése továbbra is az, hogyan befolyásolja a program a hagyományosan egyenlőtlen, erősen férficentrikus családon belüli forrás- és munkateher-eloszlást. Néhány pozitív hatás ellenére (mint az önbecsülés javulása, döntési pozíciók erősödése stb.) a CCT nem képes jelentősen és alapjaiban újrendezni a családon belüli erőviszonyokat és pozíciókat. Ezzel szemben sokkal inkább felerősíti a meglévő családi szerepeket, mivel dominánsan épít a nők hagyományos reprodukciós és gondozási, valamint háztartás-működtető funkciójára, erősítve ezzel a tradicionális „anya” és „feleség” szerepekhez kapcsolódó elvárásokat. Így változatlanul fennmaradnak a nemek közötti egyenlőtlenségen alapuló viszonyok, ahol a nők társadalmilag továbbra is értékesek, ám gazdaságilag meglehetősen gyenge pozíciókat töltenek be. Ennek első számú oka, ahogy Molyneaux (2009: 56) fogalmaz: „a támogatásban részesülő nők nem állampolgári mivoltukban, hanem anyákként és feleségekként válnak a program résztvevőivé”. Latapí és de la Rocha (2009) arra a következtetésre jutottak, hogy a program elsősorban az olyan férfi kenyérkereső modellt követő háztartásokban működik leginkább, ahol a nő nem végez fizetett munkát és háztartásbeliként otthonában gondoskodik családjáról. Legkevésbé pedig olyan családokban működik, ahol a nő a fő kenyérkereső, és egyedül kell fenntartania a háztartást. Legsúlyosabb helyzetben azok a vidéki mélyszegény családok vannak, ahol nincsen férfi családfenntartó vagy jelentős a férfi háztartásfők migrációja,⁸ a feleségnek pedig egyedül kell ellátnia a házimunkát, gondoskodni a gyerekekről és idősekről, valamint kiegészítő jövedelemre szert

⁸ Fejlettebb régiókban, esetleg az Egyesült Államokban találnak munkát, onnan támogatják otthon maradt családjaikat.

tennie a hazaáramló források bizonytalansága miatt. Természetesen addig biztosítási jogviszonyuk sincs, betegségi ellátásra, nyugdíjra és más szociális juttatásokra nem jogosultak. A korábbi fejezetekben tárgyalt problémák arra világítanak rá, hogy az ellátások, noha növelték a támogatottak vásárlóerejét, anélkül tették mindezt, hogy átalakították volna társadalmi és gazdasági alárendeltségüket. Így nem növekedett jelentősen a függetlenségük és a családon belüli egyenlőségük, tehát igazi megerősítés (empowerment) helyett csupán a megerősödés érzékelésének lehetőségével találkoztak (Benderly 2011: 3).

Irodalom

- ADATO, MICHELLE (2000):** The Impact of Progesa on Community Social Relationships, September. Washington DC: International Food Policy Research Institute (IFPRI).
- ADATO, MICHELLE, BENEDICTE DE LA BRIERE, DUBRAVKA MINDEX ÉS AGNES QUISUMBING (2000):** The Impact of Progesa on Women's Status and Intrahousehold Relations. Final Report. Washington, DC: International Food Research Policy Research Institute.
- AKERLOF, GEORGE A. ÉS RACHEL E. KRANTON (2000):** Economics And Identity. The Quarterly Journal of Economics, MIT Press, 115(3): 715–753.
- ARMAS, AMPARO (2005):** Redes e Insitucionalización en Ecuador. Bono de Desarrollo Humano, Unidad Mujer y Desarrollo Paper No. 76, Santiago de Chile: CEPAL; eredetiből angolra fordította és hivatkozta Molyneux (2009).
- ASADULLAH, MUHAMMAD NIAZ ÉS NAZMUL CHAUDHURY (2006):** Conditional Cash Transfer and Educational Gender Gaps: Insights from Bangladeshi Huouseholds. World Bank.
- BAIRD, SARA, EPHRAIM CHIRWA, CRAIG MCINTOSH ÉS BERK OZLER (2009):** The Short-Term Impacts of a Schooling Conditional Cash Transfer Program on the Sexual Behavior of Young Women. Impact Evaluation Series No. 40. Poverty and Inequality Team, Development Research Group, World Bank.
- BARBER, SARAH L. ÉS PAUL J. GERTLER (2008):** Empowering Women: How Mexico's Conditional Cash Transfer Program Raised Prenatal Care Quality and Birth Weight; from: http://emlab.berkeley.edu/users/webfac/moretti/e251_sp08/gertler.pdf
- BEDI, ARJUN S. ÉS MARSHALL, JEFFREY H. (2002):** Primary School Attendance in Honduras. Journal of Development Economics, 69: 129–53.

- BENDERLY, BERYL LIEFF (2011):** A Bargain or Burden? How conditional Cash Transfer (CCT) Program Design Affect the Women Who Participate in Them. World Bank 2011. March.
- BEHRMAN, JERE R., SENGUPTA, PIYALI ÉS TODD, PETRA (2000):** The Impact of Progresa on Achievement Test Scores in the First Year. Washington D.C.: International Food Policy Research Institute (IFPRI).
- BRADSHAW, S. ÉS QUIRÓS VÍQUEZ, A. (2008):** Women Beneficiaries or Women Bearing the Cost? A Gendered Analysis of the Red de Protección Social in Nicaragua, Development and Change, No. 39.
- CALVA, LOPEZ LUIS ÉS NORA LUSTIG (2010):** Declining Latin-American Inequality: Market Forces or State Action, from: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5148> (2012. január).
- ESCOBAR LATAPÍ, A. ÉS GONZÁLEZ DE LA ROCHA, M. (2009):** Girls, Mothers and Poverty Reduction in Mexico: Evaluating Progresa-Oportunidades. In: Shahra Razavi: The Gendered Impacts of Liberalisation. New York and Abingdon: Routledge/UNRISD.
- FISZBEIN, ARIEL, NORBERT SCHADY ÉS FRANCISCO H. G. FERREIRA, MARGARET GROSH, NIAL KELLEHER, PEDRO OLINTO, EMMANUEL SKOUFIAS (2009):** Conditional Cash Transfers. Reducing Present and Future Poverty. Washington, D.C.: The World Bank.
- FRANZONI, JULIANA MARTÍNEZ ÉS KOREND VOOREND (2009):** Blacks Whites or Greys? Conditional Cash Transfers and Gender Inequality in Latin America, RC 19 Conference, Montreal, August.
- GITTER, SETH R. ÉS BRADFORD L. BARHAM (2008):** Women's Power, Conditional Cash Transfers and Schooling in Nicaragua. The World Bank Economic Review, 22(2): 271–90.
- HANDA, SUDHANSU, PETERMAN, AMBER, DAVIS, BENJAMIN ÉS STAMPINI, MARCO (2008):** Opening up Pandora's Box: The Effect of Gender Targeting and Conditionality on Household Spending Behaviour in Mexico's Progresa Programme, Department of Public Policy, University of North Carolina at Chapel Hill.
- JANVRY, ALAIN DE ÉS ELISABETH SADOULET (2005):** Making Conditional Cash Transfer Programs More Efficient: Designing for Maximum Effect of the Conditionality. The World Bank Economic Review.
- MOLYNEUX, MAXINE (2009):** Conditional Cash Transfers: A Pathway to Women's Empowerment. from: https://webmail.lon.ac.uk/exchange/maxine.molyneux/Drafts/RE:%20Pathways%20Paper%20No%205.EML/1_txt.htm#_edn1 (2012. január).

- ORLOFF, ANN SHOLA (1993):** Gender and the Social Rights of Citizenship. The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare State. *American Sociological Review*, 58(3): 303–328.
- RIVERA, L., HERNANDEZ, B. ÉS CASTRO, R. (2005):** Association Between Couple Violence Against Women from Extreme Poverty Urban Zones and Incorporation into the Oportunidades Program. COLMEX Project on Gender and Oportunidades.
- SEDESOL (2005):** Reglas de Operación del Programa Oportunidades. México: SEDESOL.
- SOARES, FÁBIO VERAS ÉS ELYDIA SILVA (2010):** Conditional Cash Transfer Programmes and Gender Vulnerabilites. Case Studies of Brazil, Chile and Columbia. Working Paper, No. 69, September.
- SETH R. GITTER ÉS BRADFORD L. BARHAM (2008):** Women’s Power, Conditional Cash Transfers, and Schooling in Nicaragua. *The World Bank Economic Review*, 22(2): 271–90.
- SZIKRA DOROTTYA-DOROTA SZELEVA (2010):** Do Central and Eastern European countries fit the „Western” picture? The example of family policies in Hungary and Poland. In: Klenner, Chrisitna és Leiber, Simone (szerk.): *Welfare states and gender inequality in Central and Eastern Europe*. Brussels: ETUI. 81–117.
- WILLIAMS, FIONA (1989):** *Social Policy. A Critical Introduction, Issues of Race, Gender and Class*, Chapter 7: „The Welfare State as Part of a Racially Sturctured and Patriarchal Capitalism”. Polity Press, Cambridge, 178–203.